

[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(2\)-52](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(2)-52)

УДК 330.16

Вячеслав СКАКОВСЬКИЙ

Вінницький національний технічний університет

<https://orcid.org/0009-0007-5129-8328>

e-mail: skakovskiy.v@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВ: ПРОЦЕС ТА ОСОБЛИВОСТІ

Розкрито процес формування економічної поведінки підприємств на підставі особливостей функціонування сучасних підприємств. Обґрунтовано необхідність розкриття формування економічної поведінки підприємств через призму взаємозв'язку з стратегією та стратегією поведінки підприємств. Удосконалено процес формування економічної поведінки підприємств з позиції узагальнення трьох рівнів діяльності: стратегічного, тактичного та ситуативного.

Ключові слова: економічна поведінка, стратегія, стратегія поведінки, процес, рівні діяльності.

Viacheslav SKAKOVSKYI

Vinnitsia National Technical University

FORMATION OF ECONOMIC BEHAVIOR OF ENTERPRISES: PROCESS AND FEATURES

The work considers the process of forming of economic behavior of enterprises on the basis of features of functioning of modern enterprises. It was determined that the process of forming an enterprise's economic behavior strategy is characterized by a set of features: the level of development, regularity, uncertainty, the number of possible alternative solutions, which should be taken into account when forming economic behavior; information used in the formation of economic behavior; time horizons; interdependence; detail; assessment accuracy; degree of risk.

Also the necessity of opening of forming of economic behavior of enterprises through the prism of intercommunication with strategy and strategy of behavior of enterprises is grounded. It was determined that the strategic level of the enterprise's economic behavior directs its actions and activities, the tactical level - directs, the situational level - corrects (coordinates) when unforeseen factors are detected. The determined levels of behavior indicate that the economic behavior of enterprises covers a wider conceptual substance, in which the strategic level is only a separate component.

The process of forming of economic behavior of enterprises is improved from position of generalization of three levels of activity: strategic, tactical and situation. It was established that the process of formation of economic behavior of the enterprise has a cyclical nature. The initial information entering the enterprise strategy formation system goes through the stages of information processing and analysis, after which determining factors are identified and their optimal coordination with other factors is ensured. The next stage is the formation of a strategic goal, matching the goals of the strategy with the real potential of the enterprise and determining and evaluating alternative strategies: limited growth, expansion, reduction (liquidation, cutting off excess, reduction and reorientation), a combination of three options. After identifying and evaluating alternative options, a specific strategy is chosen that would ensure the fulfillment of the set goals. To increase the probability of strategy implementation, a behavior strategy is developed, namely a set of actions for the implementation of a strategic goal. The formed set of actions is implemented in the real economic life of the enterprise, taking into account current and unforeseen changes that have occurred.

Keywords: economic behavior, strategy, behavioral strategy, process, levels of activity.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Багатоаспектність проблем в поведінковій теорії підприємств, виявлених при визначенні сутності, типізації, взаємозв'язку і закономірної обумовленості їх економічної поведінки обумовили необхідність дослідження та розробки концептуального підходу до процесу формування економічної поведінки підприємств. Загалом проблема, як вважаємо, полягає у відсутності детального та всебічного аналізу причинно-наслідкових механізмів та перспектив поведінки підприємства в умовах підвищення невизначеності та ризику діяльності. Від оптимальності вирішення цієї проблеми залежить успішність формування економічної поведінки вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми визначення сутності економічної поведінки стосуються досліджень багатьох відомих зарубіжних вчених-економістів: А. Сміта, П. Хейне, А. Маршалла, Ф. Хайєка, К. Маркса, М. Вебера, Г. Шмоллера, Т. Веблена, У. Мітчелла, Дж. Коммонса, Р. Коуза, Дж. Б'юкенена, Г. Саймона, Д. Норта, Й. Шумпетера, В. Зомбарта. Поряд із цим вагомий внесок у розкритті етимології економічної поведінки підприємств зробили такі науковці, як Г. Саймон, Р. Коуз, Н. Шібаєва, Г. Капленко, О. Полторацька, В. Войтко та А. Азриліян. У той же час слід відокремити дослідження щодо процесу формування економічної поведінки підприємств Н. Шібаєвої, Г. Капленко та З.Шершньової. Проте вони є недостатньо ґрунтовними щодо передумов, особливостей та структури процесу формування економічної поведінки підприємств за умови підвищення нестабільності та невизначеності.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у дослідженні процесу формування економічної поведінки підприємств на підставі особливостей їх функціонування в сучасних умовах та удосконаленні процесу формування економічної поведінки підприємств з позиції узагальнення трьох рівнів діяльності: стратегічного, тактичного та ситуативного.

Виклад основного матеріалу

Беззаперечною важливістю дослідження формування економічної поведінки підприємств за результатами наукового пошуку не знайшла достатнього відтворення у працях вчених. Варто відзначити лише роботи Г. Капленко, в яких при дослідженні економічної поведінки підприємств, зосереджується увага на процесі формування економічної поведінки [1]. Науковець зазначила, що сам процес формування економічної поведінки не завершується якоюсь негайною дією, а встановлюються загальні напрями, просування по яких забезпечить зростання і зміцнення позицій підприємств. Водночас процес формування стратегії економічної поведінки підприємства характеризується сукупністю таких ознак: рівень розробки, регулярність, невизначеність, число можливих альтернативних рішень, яке слід приймати до уваги при формуванні економічної поведінки; інформація, яка використовується при формуванні економічної поведінки; часові горизонти; взаємопідпорядкованість; детальність; точність оцінки; ступінь ризику. Проте сам процес формування економічної поведінки включає два етапи: аналітичний (для визначення невизначеності) в розрізі аналізу інституціонального середовища, сценарійного аналізу, аналізу галузі, ринків, технологій, продуктів, ресурсів, інновацій у галузі та аналізу суміжних галузей; креативно-творчий підхід, який узагальнює такі процеси: формування стратегії для функціонуючого бізнесу та нового бізнесу, формування стратегії поведінки, стратегічне планування, реалізація стратегії поведінки, оцінка результатів. Переконані, це є процес саме стратегії економічної поведінки, адже не враховує реалії економічної дійсності, яким притаманний значний ступінь невизначеності, нестабільності та ризику.

Вважаємо за необхідне перед удосконаленням процесу формування економічної поведінки підприємств чітко визначити взаємозв'язок між стратегією, стратегією поведінки та економічною поведінкою підприємств. Варто відзначити, що у змістовному плані, термін «поведінка підприємства» є лише якоюсь мірою спорідненим з поняттям «стратегія». Визначена авторська інтерпретація категорії «економічна поведінка підприємства» (комбінація закономірних дій, яка відтворює сутність та характер економічної діяльності, що обумовлена впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, для реалізації пріоритетних цілей підприємства в умовах вибору та адаптації до змін) свідчить про те, що поведінка суб'єкта не є абсолютно детермінованою, в ній завжди є місце спонтанності, інтуїтивності, експромту [2]. Крім того, економічна поведінка підприємства може носити як цілеспрямований, так і спонтанний характер. Проте стратегія підприємств носить лише цілеспрямований характер.

Важливе значення для розуміння характеру економічних дій та діяльності, їхньої оцінки мають визначені А. Кудіною [3, с. 106] рівні поведінки залежно від способу її регуляції, які поділяються і автором:

- стратегічний рівень – постановка цілей, самовизначення відносно базових принципів в основі якого цінності переважно кінцевого порядку;
- тактичний рівень (різні етапи життєвого шляху) – регулюються інтерналізованими нормами;
- ситуативний рівень (реакція на конкретну ситуацію) – підприємство в своїй поведінці керується стандартами, зразками, стереотипами.

Відтак, стратегічний рівень економічної поведінки підприємства спрямовує його дії та діяльність, тактичний рівень – направляє, ситуативний рівень – виправляє (координує) при виявленні непередбачених факторів.

Визначені рівні поведінки свідчать, що економічна поведінка підприємств охоплює більш широку понятійну субстанцію, в якій стратегічний рівень є лише окремою складовою.

Для з'ясування сутності стратегії, виявлені відмінних та подібних ознак із економічною поведінкою підприємств був здійснений детальний аналіз різних підходів вчених до визначення категорії «стратегія» [4-6].

Відсутність загальноприйнятого та узгодженого визначення терміна «стратегія» показує ендемічний (місцевий) характер поглядів на роль та значення стратегії для діяльності підприємства. Тому, на нашу думку, немає сенсу відшукувати або зводити до єдиного терміна багатогранну суть стратегії, адже вона повинна мати конкретне призначення, суть, зміст, які залежать від можливостей та умов діяльності кожного конкретного підприємства.

Узагальнення наведених поглядів науковців обумовило їх об'єднання у декілька підходів, згідно з якими стратегія підприємства розглядається як:

- комплексний план або модель дій, спрямованих на досягнення мети (засіб досягнення цілей підприємства);
- набір правил прийняття рішень і способів реалізації стратегічної концепції розвитку підприємства;

- загальний напрям дій, які визначають перспективний розвиток підприємства щодо досягнення конкурентних переваг та успіху діяльності;
- позиціонування (позиція) підприємства у зовнішньому середовищі та серед головних конкурентів;
- «влучний прийом», який спонукає конкурентів витратити час та кошти.

Авторська позиція, яка ґрунтується на критичному аналізі розглянутих дефініцій стратегії, полягає у комплексному трактуванні стратегії, відповідно до якого «стратегія» - це сформована концепція розвитку підприємства, що включає загальний напрям дій, які визначають перспективний розвиток підприємства щодо досягнення конкурентних переваг та успіху діяльності; план або модель дій, спрямованих на досягнення мети; набір правил прийняття рішень; використання «влучних прийомів» та позиціонування підприємства у зовнішньому середовищі.

Дослідження категорії «стратегія» підприємств та «економічна поведінка» підприємств виявило застосування у науковій літературі також ідентичного поняття «стратегія поведінки» підприємств. Виходячи із аналізу трактувань сутності стратегії вважаємо, що деякі визначення можуть розкрити дану категорію, які ідентифікують стратегію саме з позиції економічної поведінки підприємств. Це стосується точки зору таких науковців як І. Ансофф, В. Пастухова, В. Сімонова, Б. Мізюк, О. Ставицький, Г. Мінцберг та А. Мак Х'юг [7-11]. Отже, стратегія поведінки підприємства, на нашу думку, є комплексом дій реалізації сформованої стратегії підприємства.

Узагальнюючи відтворену сутність стратегії, доцільним є виділення її характерних рис: засіб досягнення мети та орієнтирів-цілей, яких прагне досягти організація, що можуть змінюватися в окремі моменти і на різних рівнях ієрархії; узгодження з місією, орієнтирами, які визначила для себе організація; відповідна реакція на можливий вплив зовнішнього середовища; процес розробки стратегії не завершується якоюсь дією – розробляється лише загальний напрямок дій; використання узагальненої, неповної та неточної інформації стосовно альтернатив розвитку; сформована стратегія використовується для розробки подальших стратегічних проєктів із застосуванням пошукових методів; необхідність у стратегії зникає, як тільки реальний процес розвитку починає виводити організацію на рівень очікуваних подій; реалізація стратегії – це процес внесення змін в розроблені стратегії, відкидаючи ті з них, що не можуть бути здійснені (помилкові стратегії) та доповнюючи тими, що реально виникають при поточній взаємодії із зовнішнім середовищем (реальні стратегії). Вочевидь аналіз основних елементів та характеристик стратегії і стратегії поведінки обумовив висновок щодо їх подвійної взаємодії з економічною поведінкою, адже сформовані ними цілі визначають напрямок, характер та сутність економічної поведінки підприємств, а економічна поведінка, в свою чергу, реалізує цілі стратегії за рахунок сформованого стратегічного комплексу дій.

З урахуванням викладеного та на підставі результатів власних досліджень вважаємо, що процес формування економічної поведінки підприємств уособлює відтворення взаємозв'язку та взаємообумовленості стратегії підприємства → стратегії поведінки підприємства → економічної поведінки підприємства.

Процес формування економічної поведінки підприємства має циклічний характер. Вихідна інформація, що надходить до системи формування стратегії підприємства, проходить стадії обробки та аналізу інформації, після чого виділяються детермінантні фактори та забезпечується оптимальне їх узгодження з іншими факторами. Наступним етапом є формування стратегічної мети, узгодження цілей стратегії із реальним потенціалом підприємства та визначення і оцінка альтернативних стратегій: обмежене зростання, розширення, скорочення (ліквідація, відсікання зайвого, скорочення і переорієнтація), комбінація трьох варіантів.

Після визначення і оцінки альтернативних варіантів обирається конкретна стратегія, яка б забезпечила виконання поставлених цілей. Для підвищення ймовірності реалізації стратегії розробляється стратегія поведінки, а саме комплекс дій реалізації стратегічної мети.

Сформований комплекс дій впроваджується у реальне економічне життя підприємства з урахуванням поточних та непередбачених змін, які виникли. Відзначимо, якщо зміни достатньо суттєві, підприємство досліджує їх, оцінює реальні можливості та вносить корективи у стратегію підприємства; якщо ж зміни несуттєві, то економічна поведінка підприємства продовжує реалізацію стратегії за рахунок відповідного корегування. Отже, зазначені елементи знаходяться у неперервному взаємозв'язку, створюючи замкнутий цикл процесу економічної поведінки підприємств.

Доцільно відокремити, що при формуванні економічної поведінки невід'ємним є врахування того, що на різних етапах розвитку підприємств виділяється пріоритетна умова функціонування, яка повинна відтворювати актуальні аспекти їх економічної поведінки. Дана позиція має місце і в дослідженнях Н. Шибасевої при розкритті структури економічної поведінки підприємств [11, с. 4]. Науковець виділяє фундаментальну та актуальну структури економічної поведінки. Фундаментальна структура економічної поведінки відбиває той факт, що на всіх етапах розвитку суспільства економічна поведінка визначається зовнішніми по відношенню до суб'єкта умовами, власними економічними цілями та прагненням людини до самовдосконалення. Але на кожному з етапів розвитку суспільства одна з цих умов має рішучий вплив на економічну поведінку, що і є основою актуальної структури економічної поведінки. Отже, актуальна структура економічної поведінки – це модифікація фундаментального аспекту в залежності від умов

системи, до якої воно належить. Все вищезазначене обумовлює необхідність постійного відслідковування та врахування змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, визначенні пріоритетності окремих факторів при формуванні економічної поведінки підприємств.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Очевидним є те, що процес формування економічної поведінки підприємств повинен відтворювати взаємозв'язок стратегії підприємства, стратегії поведінки підприємства, економічної поведінки підприємства. Це аргументовано тим, що економічна поведінка підприємств узагальнює три рівні діяльності: стратегічний рівень економічної поведінки підприємства спрямовує його дії та діяльність, тактичний рівень – направляє, ситуативний рівень – виправляє (координує) при виявленні непередбачених факторів.

Наведене теоретико-методологічне дослідження обумовлює необхідність подальших прикладних досліджень щодо корегування процесу формування економічної поведінки підприємств відповідно до реальних економічних умов їх функціонування, визначених пріоритетних детермінант та ступеня гнучкості реагування на постійно існуючі зміни.

Література

1. Капленко Г.В. Формування економічної поведінки підприємств: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01. Ін-т регіональних досліджень НАНУ. Львів, 2005. 22 с.
2. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія. Вінниця: Книга-Вега, 2010. 416 с.
3. Кудінова А.В. Підприємницька поведінка: сутність та детермінанти її еволюції. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №4. С. 104-111.
4. Петришин Л. П. Економічна поведінка сільськогосподарських підприємств у мінливому середовищі розвитку: монографія. Львів: Сполом, 2021. 442 с.
5. Войтко В.В. Методичні підходи до аналізу стиля та факторів поведінки організації. *Вісник ХНУ. Серія: «Економічні науки»*. 2002. №575. С.203-207.
6. Полторацька О.В. Формування економічної поведінки як частина стратегічного управління промисловими підприємствами. *Ефективна економіка*. 2017. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5442> (дата звернення 18.12.2022 р.).
7. Пастухова В.В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 302 с.
8. Сімонова В.С. Еволюція категорій «стратегія» та «стратегічне управління». *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №5. С. 117-120.
9. Мізюк Б.М. Стратегічне управління: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Львів: Магнолія плюс, 2006. 392 с.
10. Ставицький О.В. Особливості розвитку стратегічного управління в Україні. *Ефективна економіка*. 2011. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=646> (дата звернення 14.12.2022 р.).
11. Шибаєва Н.В. Особливості економічної поведінки суб'єктів господарювання в умовах ринкової трансформації економіки: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.01. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2002. 16 с.

References

1. Kaplenko, G.V. (2005), "Formation of economic behavior of enterprises", Ph.D. Thesis, Economy, organization and management of enterprises, Institute of Regional Studies of the National Academy of Sciences, Lviv, Ukraine.
2. Karachyna, N.P. (2010), "*Ekonomichna povedinka mashynobudivnykh pidpryyemstv: teoriya, metodolohiya, praktyka upravlinnya*", [Economic behavior of machine-building enterprises: the theory, methodology, practice management], Knyha-Veha, Vinnytsya, Ukraine.
3. Kudinova, A.V. (2004), "Entrepreneurial behavior: essence and determinants of its evolution", *Actual problems of economy*, vol. 4, pp. 104–111.
4. Petryshyn, L.P. (2021), *Ekonomichna povedinka sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstvu minlyvomu seredovyschi rozvytku* [Economic behavior of agricultural enterprises in a changing development environment], Spolom, Lviv, Ukraine.
5. Voytko, V.V. (2002), "Methodical approaches to the analysis of the style and factors of organizational behavior", *Visnyk KhNU. Seriya: «Ekonomichni nauky»*, vol. 575, pp. 203–207.
6. Poltoratska, O.V. (2017), "Formation of economic behavior as part of strategic management of industrial enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 2, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5442> (Accessed 18 Dec 2022).
7. Pastukhova, V.V. (2002), "Stratehichne upravlinnia pidpryyemstvom: filosoфия, polityka, efektyvnist", [Strategic enterprise management: philosophy, policy, efficiency], Kyiv, Ukraine.
8. Simonova, V.S. (2006), "Evolution of the categories "strategy" and "strategic management", *Actual problems of economy*, vol. 5, pp. 117–120.
9. Miziuk, B.M. (2006), "*Stratehichne upravlinnia*". [Strategic management], Magnolia Plus, Lviv, Ukraine.
10. Stavitskiy, O.V. (2011), "Features of the development of strategic management in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=646> (Accessed 14 Dec 2022).
11. Shibaeva, N.V. (2002), "Peculiarities of the economic behavior of economic entities in the conditions of market transformation of the economy", Ph.D. Thesis, Economic theory, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.